

FRANK TIBOR

A patrisztikától a politikáig: Balogh József (1893–1944)

Numquid iustitia varia est et mutabilis?
Sed tempora, quibus praesidet, non pariter eunt;
tempora enim sunt.

S. Aureli Augustini, Confessiones, Liber III:VII. 13.¹

A két világháború közötti Magyarország legjelentősebb miniszterelnöke, gróf Bethlen István (1874–1947) igen korán felismerte annak a fontosságát, hogy a trianoni békeszerződés megváltoztatására tett magyar kísérletekről kedvező nemzetközi vélemény alakuljon ki. Minden eszközt megragadott, amitől azt remélte, hogy jelentős hatást gyakorolhat az angolszász világra és a francia vezető értelmiségre.² 1933-ban felolvasókörútra indult Angliába, majd a rákövetkező évben előadásait *The Treaty of Trianon and European Peace* (A trianoni szerződés és Európa békéje) címmel ki is adta Londonban.³ Bethlen vegyes fogadtatásra talált a brit fővárosban:⁴ R. W. Seton-Watson *Treaty Revision and the Hungarian Frontiers* (Szerződésrevízió és a magyar határok) című írásában azonnal óva intett a „nem kifejezetten skrupulózus propagandától”, és Bethlent „a náci kormányzási módszerek intelligens előfutárának” minősítette.⁵ Bethlen angliai látogatása valószínűleg siettette Seton-Watson *A History of the Roumanians from Roman Times to the Completion of Unity* (A románok története a római kortól az egyesülés befejezéséig) című, hatszáz oldalas munkájának megjelenését, amely mindmáig a legnagyobb hatású angol nyelvű mű a román

történelemről (1934).⁶ Seton-Watson, aki megállapításait londoni egyetemi előadásaira alapozta, a dákoromán folytonosság elméletének híve volt, és támogatta Románia igényét Erdélyre.

Bethlen gróf érezte a veszélyt, és ellensúlyozásul nyomban két nagyszabású vállalkozás tervét is körvonalazta. Mint a Magyar Szemle Társaság elnöke azt javasolta, hogy a Társaság „egyelőre angol és francia nyelven” írassa meg Magyarország történetét, nyilvánvalóan a Seton-Watson könyvre szánt válaszként, amelyet mint „a szó legtisztább értelmében vett nemzeti propagandakiadványt akartak megvalósítani”.⁷ A *Magyar Szemle* szilárd szellemi és anyagi alapjaira épült a másik terv is, egy angol nyelven megjelenő folyóirat kiadására, s ezt a volt miniszterelnök azokkal a politikai, gazdasági és tudományos személyiségekkel beszélte meg, akiknek jó összeköttetések voltak az angolszász világgal.⁸ Bethlen néhány évvel azelőtt már bábáskodott egy francia nyelvű folyóirat, a *La Nouvelle Revue de Hongrie* (1932–1944) alapításánál, s úgy vélte, hogy ez lehet az alkalmas modellje az angol nyelvű szemlének, mely a brit *The Round Table* és az amerikai *Foreign Affairs* mintájára készülne. Bethlen remélte, hogy a lap megnyeri „az angol-

¹ „Vajjon különböző és változó-e az igazság? Dehogy, hanem az idők, miket vezérel, nem járnak egyformán, hiszen – idők!” Szent Ágoston Vallomásai. Bp., Parthenon, 1943. I. köt. 96.

² Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz. Bp., Magyarságkutató Intézet, 1991. 237–297.

³ *Count Stephen Bethlen: The Treaty of Trianon and European Peace*. London–New York–Toronto, 1934., magyarul: *Bethlen István* angliai előadásai. Bp., Genius, 1934.

⁴ Romsics Ignác: Bethlen István, i. m. 246–250., 271.

⁵ R. W. Seton-Watson: *Treaty Revision and the Hungarian Frontiers*. London, Eyre and Spottiswoode, 1934. 5., 59.

⁶ R. W. Seton-Watson: *A History of the Roumanians. From Roman Times to the Completion of the Unity*. Cambridge, University Press, 1934. VIII. 2., 596.

⁷ Gróf Bethlen István a Magyar Szemle Társaság hatodik közgyűlésén, 1934. május 14. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban: OSzK Kt), Litterae Originales (a továbbiakban: Litt. Orig.), Balogh József iratai, Fond 1/1525/14044.

⁸ Előadvány az 1934. július 3-án, a The Hungarian Quarterly tárgyában tartandó megbeszélésen. OSzK Kt: Litt. Orig. Fond 1/1525/13883., vö. 13884.

szász közélet vezető személyiségei[t] [...] egyfelől azáltal, hogy tőlük cikkeket kérünk és azokat tisztességgel honoráljuk; másfelől azáltal, hogy az angol sajtóban a H. Qu. cikkei kapcsán egy-egy témánkról vitát provokálunk”.⁹ Bethlen még arra is gondolt, hogy „[a] legnagyobb súlyt kell vetni nemcsak a nyelv és stílus hibátlan angolságára, hanem a magyar témák angol jellegű és szellemű feldolgozására is. Önként értendő, hogy a folyóirat külsejének gondosan az angol ízléshez kell simulnia: kiállításának vetekednie kell a legjobb angol folyóiratok külsejével. [...] Az így felépített egész folyóirat nem a vulgarizálás és az olcsó érdekkeltetés vagy propaganda szolgálatában állna, hanem kizárólag az angolszász nemzetek legműveltebbjeihez szólna: parlamentekhez, egyetemekhez, a gazdasági és társadalmi élet vezetőihez”.¹⁰

1934 végére Bethlen meggyőzte gróf Széchenyi László londoni és Pelényi János washingtoni követeket is, hogy tegyék magukévá a tervet, és azt terjesszék támogatólag a Külügyminisztérium elé.¹¹ 1935-ben Bethlen a *The Hungarian Quarterly* elindítása mellett már másik tervéhez, az új Magyarország történetéhez is próbált támogatókat szerezni. Magyarország vezető pénzemberei, többek között Chorin Ferenc, Imrédy Béla, báró Korányi Frigyes, báró Kornfeld Móric, báró Madarassy-Beck Marcell, Reményi-Schneller Lajos, Scitovszky Tibor, valamint báró Weiss Fülöp előtt kijelentette, hogy „egy angolnyelvű negyedévi folyóirat megteremtése [...] égető szükség, [...] elsőrendű nemzeti érdek”.¹² A volt miniszterelnök azt tervezte, hogy összesen 100 000 pengőt gyűjt össze a kettős tervre. A folyóirat 42 000 pengős évi költségvetésének 40%-ához a „a hazai gazdasági élet”, így a Magyar Nemzeti Bank (MNB), a Takarékpénztárak és

Bankok Egyesülete (TÉBE), valamint a Gyár-iparosok Országos Szövetsége (GYOSZ) támogatását kérte. A költségvetés nagyobb részét a Külügyminisztérium állta.¹³ Később, 1940-ben Bethlen már úgy nyilatkozott, hogy „a folyóirat költségeinek 60%-át magángazdasági forrásból teremtettem elő”.¹⁴

Amikor a *The Hungarian Quarterly* 1936-ban végre ténylegesen megindult, formálisan a Society for The Hungarian Quarterly égisze alatt jelent meg, éppen úgy, mint a *La Nouvelle Revue de Hongrie*, melynek hasonló társadalmi szervezete volt magyar államférfiak, arisztokraták, közéleti személyiségek, tudósok és nemzetközi hírességek részvételével. A Társaság elnöke gróf Bethlen István lett, a társelnökök Festetich György herceg és Kornis Gyula professzor. Az elnökhelyettesi tisztet Eckhardt Tibor és Ottlik György töltötték be, a főtítkár pedig Balogh József lett. Az előrelátás hiányát jól jellemezte, hogy a Quarterly Társaság kifejezetten az angol–magyar kulturális kapcsolatok előmozdítására alakult, az Egyesült Államokat meg sem említették.¹⁵

A *Quarterly* szerkesztőbizottságának elnöke a Pázmány Péter Tudományegyetem akkori rektora, a filozófus és pszichológus Kornis professzor lett, míg a szerkesztői feladatokat elsőként Ottlik György és Balogh József látta el. Londonban és Washingtonban tanácsadó testületeket állítottak fel, és 1930-ban Lord Londonderry elnökletével újjáélesztették az Angol–Magyar Társaságot, mely számos előfizetőt szerzett a *Quarterly*nek, különösen a brit főnemesség körében. 1939-ben az Angol–Magyar Társaság tagjainak létszáma csaknem elérte a háromszázat.¹⁶

Az Egyesült Államokban a *Quarterly* a legelőkelőbb egyetemek professzorait hívta meg az

⁹ Uo.

¹⁰ Uo.

¹¹ Bethlen Széchenyi Lászlónak és Pelényi Jánosnak, 1934. december 29. OSzK Kt: Litt. Orig. Fond 1/1525.

¹² A HQ ülés jegyzőkönyve, 1935. február 12., illetve a Society of (sic) The Hungarian Quarterly ülésének jegyzőkönyve, 1935. október 24. OSzK Kt: Litt. Orig. Fond 1/75/484., illetve 1/1525/13885.

¹³ Uo.

¹⁴ Bethlen Bárdossy Lászlónak, 1941. november 6. OSzK Kt: Litt. Orig. Fond 1/212.

¹⁵ Balogh Bethlennek, 1935. június 7., 1936. január 22. OSzK Kt: Litt. Orig. Fond 1/322.; Society for The Hungarian Quarterly, 1935. június 7. OSzK Kt: Litt. Orig. Fond 1/322.; A Society for The Hungarian Quarterly tagjainak névsora, OSzK Kt: Litt. Orig. Fond 1/240., l. még a *The Hungarian Quarterly* közleményeit, 1936–1941.

¹⁶ Balogh Bethlennek, 1935. június 7. és 1938. április 6. OSzK Kt: Litt. Orig. Fond 1/322.; Az Anglo–Hungarian Society iratai, OSzK Kt: Litt. Orig. Fond 1/72.

amerikai tanácsadó testület tagjai közé. Testületi tag s egyben szerző is volt George Creel, az I. világháború propagandistája, igen befolyásos demokrata párti politikus, F. D. Rooseveltnél barátja, valamint John F. Montgomery, a háborút megelőző években az USA budapesti követe.¹⁷

Mindezen kiválóságok azonban igen kevésbé mozdították elő a *The Hungarian Quarterly* keresztül Magyarország ügyét. Ami egyáltalán történt, az a fáradhatatlan szerkesztőnek, Balogh Józsefnek volt köszönhető, aki óriási energiával igyekezett a lap segítségével hidat verni Magyarország és – főként – Nagy-Britannia közé.

Balogh József éppen száztíz esztendeje született nagy műveltségű magyar-zsidó családban. Apja a budapesti Rabbiképző Intézet történelem- és irodalomtanára volt, Bacont, Spinozát és James Bryce-t fordított. Maga Balogh József katolizált, és a klasszika-filológia ismert kutatója, valamint Szent Ágoston szakértője lett. Fő műve a *Confessiones* első tíz könyvének magyar fordítása, amelyben Balogh intellektuális hitvallása, erkölcsi mondanivalója is megtestesült. Számos munkát írt a patrisztika tárgyköréből, a középkori magyar kultúráról, Magyarország klasszikus és keresztény örökségéről, Szent István királyról és Szent Gellért püspökről. A legjobb szakfolyóiratokban publikált, többek között a korai kereszténységgel foglalkozó vezető nemzetközi orgánumban is (*Didaskaleion, Die Antike, Philologus, Speculum, Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche*). Képzett görög és latin filológus volt, aki emellett németül, angolul, franciául és olaszul is jól tudott.

Balogh ígéretes tudományos tehetségként indult pályáján. „Atyámnak köszönöm az ókor, a korai kereszténység és összefonódásuk, a patrisztika iránt korán jelentkező érdeklődésemet: gyer-

mek voltam, mikor »Keresztény–latin Irodalomtörténetét« (1904) megírta; Ágoston azóta nem hagyott el”.¹⁸ Augustinusszal diákként kezdett behatóbban foglalkozni, amikor Adolf von Harnack berlini szemináriumában először ismerkedett módszeresen a szöveggel. Szent Ágoston-fordítása már az I. világháború előtt elkészült, 1915-ben meg is kellett volna jelennie a Filozófiai Írók Tára című sorozatban. A bevezető tanulmány képezte Balogh doktori disszertációját, melyet Budapesten védett meg 1918-ban. „Confessio-vizsgálódásaim mellékajásai még éveken át fenntartották kapcsolatomat a patrisztikával, akkor is, mikor életpályám már más célok felé fordult.” Különösen szívesen emlékezett „*Voces paginarum*” című tanulmányára, mely a lipcsei *Philologus*-ban jelent meg 1927-ben, és az „Augustins »alter und neuer Stil«” című dolgozatára, amelyet a *Die Antike* közölt Berlinben ugyanazon évben.¹⁹ Ezek „mind a Confessiók fordításában gyökereznek” – jegyezte meg később Balogh. A húszas évek magyar klasszika-filológiája, egyháztörténete, néprajztudománya sokat köszönhet lendületes kutatómunkájának, melynek nyomán a 30-as évek elején szóba jöhetett még egyetemi tanári kinevezése is.

A filológusszakma kezdettől méltatta „*Voces paginarum*” című, igen eredeti értekezését, amely „az ókortól napjainkig kíséri a diktálás és olvasás módozatait s vele képzettségének és eredeti intuíciónak szembevető jeleit adta...”²⁰ Balogh kimutatta, hogy a betűk eredetileg, az ókori felfogás szerint hangjelek, hangjegyek voltak. Szent Ágostontól eredeztette azt a nézetét, hogy minden szó voltaképpen hangzik, hallatszik, s amíg csak leírjuk, addig tulajdonképpen nem más, mint önnön jele. Amikor az olvasó a betűt látja, hang jut az eszébe: a betű hangot jelöl. Ágoston szavaival: „*Omne verbum sonat. Cum enim est in scripto, non verbum, sed verbi signum est...*”²¹ Balogh vé-

¹⁷ Hirdetésfogalmazvány a Young Magyar–American számára, valószínűleg 1936-ból. OSzK Kt: Litt. Orig. Fond 1/3351.

¹⁸ Szent Ágoston Vallomásai. Bp., Parthenon, 1943. I. köt. VII.

¹⁹ Uo. VIII.

²⁰ Vári Rezső véleménye (1934) mellékelve: Kornis Gyula Baloghnak, 1934. február 6. OSzK Kt: Litt. Orig. Fond 1/1828.

²¹ Balogh József: „*Voces paginarum*”. Adalékok a hangos olvasás és írás kérdéséhez. Bp., Franklin, 1921., német változata: „*Voces paginarum*.” Beiträge zur Geschichte des lauten Lesens und Schreibens. *Philologus. Zeitschrift für das klassische Altertum und sein Nachleben*, LXXXII. (Leipzig), 1927. 225. Idézi Szent Ágostont, *De dialect.*, V, 11. Balogh e munkájának s tematikailag rokon tanulmányainak új magyar nyelvű kiadása nemrég jelent meg. L. Balogh József: Hangzó oldalak. Szerk. Demeter Tamás, Bp., Kává, 2001., az id. hely itt: 120., 147.

lekedése szerint az olvasás hangos volt és maradt nemcsak az ókorban, hanem a középkoron át egészen a 16. századig, amikor a könyvnyomtatás felfedezésével egyszerűsödött és felgyorsult a néma olvasás technikája, és a hangos olvasás szűkebb használati körre szorult vissza. Balogh az írás és olvasás mechanizálódásáról beszél az új- és a legújabb korban, amit a diktafonok, a beszélőgépek, a távirók, a rádiózás megjelenésével magyaráz. Az orális és írásbeliség nagy híró kutatója, Walter J. Ong, az amerikai Saint Louis Egyetem professzora 1982-ben méltatta Balogh „nagyon korai, de ma is rendkívül informatív” munkáját, s főként azt a tételét, mely szerint az írott szöveg hangos felolvasásra szolgált, s hogy a hangos olvasás szokása egészen a modern korig tovább élt.²²

Balogh munkáját az angol–amerikai tudományosságban nemcsak a jezsuita Ong atya tartotta számon. Értékelte és értékesítette eredményeit Paul Saenger, a chicagói Newberry Könyvtár ritkaságtárának vezetője, Eric A. Havelock, a Harvard, majd a Yale Egyetem professzora, és R. G. M. Nisbet,²³ a nagynevű oxfordi klasszika-filológus, hogy Balogh tudományos utóéletének színvonalát a velünk kortárs külföldi hivatkozások között tallózva jelezzük. Balogh jelentőségét az ő munkákkal egybevetve, a mai kommunikációfilozófia szempontrendszerében helyezi el Demeter Tamás

több kitűnő, nemrégiben megjelent tanulmánya.²⁴ Demeter a nálunk elfeledett magyar kutató úttörő helyét abban az eszméletörténeti kutatási irányban keresi és találja meg, amely a kommunikáció technológiai fejlődését a tartalmi változásokkal kimutatható állandó kölcsönhatásban vizsgálja. Balogh így új és újszerű nemzetközi értékelését mint annak a kommunikációfilozófiai törekvésnek az előfutára nyeri el, amely Marshall McLuhant s a torontói kommunikációs iskolát követve a kommunikáció lényegét a közlést szállító médiumban látja. Demeter szavaival: „E paradigma szempontjából a technológiai fejlődés jelentősége leginkább abban áll, hogy a kommunikáció mindenkor hordozóeszközeinek teljesítményét többre becsüli egyszerű üzenetközvetítő csatornánál; azt tartja, hogy az üzenetet hordozó közeg jellegzetességei [...] magának az üzenetnek a tartalmát is determinálják...”²⁵

A „*Voces paginarum*”-mal rokon témát kezelt – tehetséges kézzel és jó füllel – Balogh, amikor a Szent Gellérttel kapcsolatos két legendában fennmaradt *symphonia Ungarorum* anekdotát elemezte. Egy magyar szolgálólány különös örlődalaról kimutatta, hogy „a párbeszéd szereplőinek életében, műveltségében és hivatásos munkájában fontos szerepet játszik a zene”.²⁶ Felfogása szerint az anekdota lejegyzője ismerte és tudatosan alkalmazta a szövegben

²² Walter J. Ong: *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word*. London and New York, Methuen, 1982. 115., 181.

²³ Paul Saenger: *Silent Reading: Its Impact on Late Medieval Script and Society*. *Viator*, 13. 1982. 367–414.; Paul Saenger: *Space between Words: The Origins of Silent Reading*. Stanford, Stanford University Press, 1997. 299., 42. j.; Eric A. Havelock: *The Muse Learns to Write: Reflections on Orality and Literacy from Antiquity to the Present*. New Haven, Yale University Press, 1986.; R. G. M. Nisbet: *The Orator and the Reader: Manipulation and Response in Cicero's Fifth Verrin*. In: Tony Woodman – Jonathan Powell (eds.): *Author and Audience in Latin Literature*. Cambridge, Cambridge University Press, 1992. repr. in R. G. M. Nisbet: *Collected Papers in Latin Literature*. Oxford, Clarendon, 1995. 363. 5. j.

²⁴ Demeter Tamás: Balogh József és a filozófiatörténet. *Irodalomtörténet, LXXVIII (XXVIII) 1997*. 1–2. sz., 248–256.; Két filozófiatörténeti értelmezés párhuzamai. *Antik Tanulmányok, XLI (1997) 1–2. sz.* 199–204.; From Classical Studies Towards Epistemology: The Work of József Balogh. *Studies in East European Thought* 51, 1999. 287–305.; József Balogh and the Reappearance of Reading Aloud. In: Peter Fleissner – J. C. Nyíri (eds.): *Philosophy of Culture and the Politics of Electronic Networking*. Vol. 1: Austria and Hungary: Historical Roots and Present Developments. Innsbruck–Wien, Studien Verlag, 1999. 27–43. Összefoglalóan: Egy mű és kontextusa. In: *Balogh József: Hangzó oldalak*, i. m. 5–21.

²⁵ Demeter Tamás: Balogh József és a filozófiatörténet, i. m. 251. Vö. Marshall McLuhan: *Understanding Media: The Extensions of Man*. 1st ed. New York, McGraw-Hill, 1964. 13. Ettől eltérő értelmezést nyújt legújabbban Neumer Katalin: „*Vasa lecta et pretiosa*.’ Zur Geschichte der sprachtheoretischen Reflexion über Mündlichkeit-Schriftlichkeit und Joseph Balogh zu Fragen des lauten Lesens. *Semiotische Berichte*, 27, 2003. 1–4. sz. 75–96.

²⁶ Balogh József: Szent Gellért és a „*symphonia Ungarorum*”. Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1926., repr. 1977. 16. Balogh ehhez kapcsolódó egyéb dolgozatai közül l. Dante Alighieri „Über das Dichten in der Muttersprache”. *De vulgari eloquentia*. Aus dem Lateinischen übers. und erl. von Franz Dornseiff, Joseph Balogh. Darmstadt, Reichl, 1925., 103.; Hangos könyörgés – síró fohász. Néhány adalék az ókeresztény ima történetéhez. *Ethnographia*, 37. évf. 1926. 4. sz. 190–192.; Unbeachtetes in Augustins Konfessionen, Didaskaleion. *Studi di letteratura e storia cristiana antica IV*. Fasc. III–IV. Torino, 1926., repr. Amsterdam, 1969. 5–21.; Szent Ágoston, a levélíró. Szemelvényekkel leveleskönyvből. Bp., Szent-István-Társulat, 1926. 154.

szereplő zenei műszavakat (*symphonia, melodia, modulatio, cantus, carmen*). Balogh következtése ma is figyelemre méltó: „Akit [...] meglep, hogy egy ájtatos legendában szörszálhasogató és számunkra mégis oly nehezen érthető zenei terminusokkal találkozunk, vegye fontolóra, hogy az egyházi nyelv és az egyházi műzene eszményeivel szemben itt igen korán új erő jelentkezik: a vulgáris nyelv és a még sokkal vulgárisabb zene. [...] A zeneértő Szent Gellért és a daloló magyar szolgálóleány a középkor két ellentétes művészi felfogását: a *regularitas*-t és a *vulgaritas*-t jelöli; ez a nagy elméleti ellentét csak jóval később fog kibontakozni, itt szinte gubó alakjában látjuk”.²⁷

Baloghot mindvégig foglalkoztatta a Róma-kultusz és a császárkultusz kérdésköre. Felfogása szerint Szent Ágoston kora fordította „a keleti gyökerű uralkodói misztikát Róma felé, [...] [A]z *imperium sine fine*-ből *Imperium Romanum* lesz. A Róma-kultusz mellé testvérként tapad a császárkultusz: politika és vallásosság ez izmos és szívós szövevényével kell a zsenge kereszténységnek felvenni a küzdelmet”.²⁸ Balogh 1931-ben már világosan utalt Szent István király *Intelmeinek* Szent Ágostonig visszanyúló gyökereire, amikor a Szent István korából fennmaradt eszméket mint „egy századok óta fejlett, augustinusi alapokon nyugvó Karoling-elméletet” taglalta a *Magyar Nyelv* lapjain.²⁹ Balogh ezeket a gondolatokat a magyar középkor forrásainak kutatásakor is kamatoztatta, így amikor az *Intelmelek* gazdag forráskritikai elemzését adta az 1938-as Szent István-émlékévkben

megjelent akadémiai *Emlékkönyvben*. Nem először merített érveket tudományos köntösben megfogalmazott aktuális politikai mondanivalójához a középkori *Intelmelek* látszólag holt szövegéből.³⁰ Balogh kutatói habitusát éppen ez a politizáló tudományosság: a friss mondandónak a történelem mélyéről filológiai akribiával felhozott eszmékkal való kifejezése jellemezte. „Bennünket a Róma-eszme és a császár-eszme a X. és XI. század fordulóján, tehát éppen olyan időpontban foglalkoztat, mikor – III. Ottó és Gerbert nagy személyes hatása alatt – a megdermedt középkori formákba ismét, az átmenet rövid éveire, élet költözik”.³¹ A politikussá vált, de vérbeli forráskritikusnak és klasszika-filológusnak megmaradt Balogh – 1938-ban! – egyenesen Sallustiusig viszi vissza azt a tételt, amely Szent István *Intelmeiről* szóló tanulmányának központi üzenete: „az egynyelvű és egyszokású ország törekeny és gyenge”.³² Nehéz nem kihallani a politizáló (és a nácizmus hazai térnyerését aggóva figyelő) Balogh hangját a tudományos értekezéséből is, amikor így érvel: „A népi sokféleség, mint államalkotó és államfenntartó erő a római császárkor megingathatatlan tétele, amelyet a középkor annál szívesebben tesz a magáévá, mert Nagy Károly birodalmában ismét hatóerőnek érezte”.³³ Innen közvetlen már a kapcsolat a végkövetkeztetéshez: „[J]övevények’ erényeinek, tudásának és munkájának köszöni tehát Róma és az újkeresztény Magyarország is hatalmát és gyarapodását”.³⁴ Élete utolsó tanulmánya is az *Intelmekről* szólt.³⁵

²⁷ Uo. 15.

²⁸ Balogh József: Szent István „Intelmei”-nek forrásai. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Bp., MTA, 1938. 2. köt. 241.

²⁹ Mit tudunk a szentistváni Intelmek szerzőjéről? Magyar Nyelv, XXVII. 1931. május–június, 5–6. sz. 164.

³⁰ E kérdéskörhöz l. még Balogh József következő írásait: Szent István és a „Róma-eszme”. Budapesti Szemle, 1927. 207. köt. 599. sz. 89–95.; „Nemzet” s „nemzetköziség” Szt. István Intelmeiben. Irodalomtörténeti Közlemények, XXXVII. 1927. 1–10.; Szent István király, a „békefejedelem”. Adalék az „Intelmek” terminológiájához. Magyar Nyelv, XXIII. 1927. 452–461.; Szent István politikai testamentuma. Budapesti Hírlap, XLVII. évf. 188. sz. (1927. augusztus 20.) 1.; Szent István politikai testamentuma. Minerva, IX. évf. 1930. (4–7. sz.) 129–164.; X. évf. 1931. (1–4. sz.) 39–51.; X. évf. 1931. (5–10. sz.) 106–114.; Mit tudunk a szentistváni Intelmek szerzőjéről? I. m. 158–165.; A magyar királyság megalapításának világpolitikai háttere. Századok, LXVI. évf. 1932. április–június 4–6. sz. 152–168.; Libellus de institutione morum. In: Scriptores rerum Hungaricarum. Vol. II. Bp., 1938. 611–617.

³¹ Balogh József: Szent István „Intelmei”-nek forrásai, i. m. 241., 239.

³² Uo. 263.

³³ Uo.

³⁴ Uo.

³⁵ „Ratio” és „mos”. A római jog „megújulásának” nyomai a szentistváni Intelmekben. Egyetemes Philológiai Közlöny, LXVII. évf. 1943. 3. füz. 273–336.

Balogh legnagyobb teljesítménye a *Confessiones* fordítása és a hozzá írott bevezető tanulmány volt, amit harminc éves késéssel, élete legvégén, a háború s utóbb az üldöztetés mind fenyegetőbb árnyékában végül sikerült még két kiadásban is megjelentetnie. Mintha csak érezte volna, hogy várakozási ideje elfogyott. Pedig Balogh joggal mondhatta és vallotta is magát a régi Németország s ott is a nagy vallás- és egyháztörténész, von Harnack tanítványának. Tőle magától nyerte a bevezetést az ágostoni eszmékbe, tőle tanulta azt, hogy „Európának mind lelki, mind szellemi fejlődését e hatalmas egyéniségnek csodaforrásából” ágaztathatjuk ki, s hogy „Szent Ágoston nélkül egész mai világunk elképzelhetetlen!”.³⁶ Baloghot erősen foglalkoztatta az *igazság* kategóriája, bevezető tanulmányában szívesen idézte Szent Ágoston egyik leveléből a gondolatot: „Kitéptem magam abból a gyűlöletes hálóból, mely a filozófiától visszafogott, azáltal, hogy elvette tőlem az Igazság felismerésének reményét: pedig az Igazság a lélek étke”.³⁷ Balogh Szent Ágoston-felfogását Demeter Tamás az angol–amerikai Eric A. Havelock Platón-interpretációjával veti egybe, s ennek révén kimutatja, hogy mindkét klasszikus filozófus ellenségének tekintette a szóbeliségen alapuló kortársi oktatási módszereket, s elutasította a tudás áthagyományozásának orális eszközeit. Balogh, illetve Havelock olvasatában Platón és Ágoston egyaránt „a kézírásos írásbeliség jellegzetes filozófusai”, állapítja meg Demeter.³⁸ A Szent Ágoston vallásos megtérésének kérdéseire visszavisszatérő Balogh filológusi kérdésfelvetésében azonban alighanem saját konverziójának, a katolicizmushoz vezető ellentmondásos útjának problémáit: egyfajta önelemzést is kell keresnünk.

A „Vallomásokat”, a magyar fordításirodalomnak ezt az ékességét (melynek még a kefe-

levonatát is egy Illyés Gyula gondozta) ideje lenne ismét új kiadásban, immár a nemzetközi tudományosság újabb kutatási eredményeinek jelzésével közreadni.³⁹

Minthogy Balogh az itt elmondottak ellenére önálló könyvet nem írt, és filológiai munkásságát fokozatosan a politikai publicisztikával, a külföldnek szóló propagandával és a nagyvilágban élő magyar nemzetkép formálásának napi gyakorlatával cserélte fel, nem kapott katedrát.⁴⁰ A jelentős tudományos ígéretből a magyar külpropaganda igen sikeres munkása, kiváló szerkesztő, publicista, Bethlen István külpolitikájának egyik szürke eminenciása lett.

Balogh pályájának átsatolódása a tudományból a politikába tanulságos és jellegzetes képlet. A folyamatot jól tükrözi a jelen ünnepi alkalomra összeállított és függelékben idekapcsolt bibliográfia. Az időrendbe állított (s minden igyekezetünk ellenére nyilvánvalóan még most is kiegészíthető) műjegyzék világosan követhetővé teszi Balogh érdeklődésének alakulását, a tisztán tudományos és a kifejezetten politikai korszakok elkülönítését, egymásba hajlását, olykor termékeny összefonódását.

Ahogy tudományos témájával, Balogh kapcsolatait a Horthy-korszak vezető rétegével is atyja, Balogh Ármin professzor alapozta meg, aki magyar nyelvre tanította a befolyásos Kornfeld és Weiss dinasztia első nemzedékét. Az ő révén barátkozott össze Balogh József báró Kornfeld Móriccral, s valószínűleg ez a háttere annak, hogy ő lett a Bethlen gróf által létrehozott *La Nouvelle Revue de Hongrie*, majd néhány évvel később a *The Hungarian Quarterly* egyik szerkesztője.⁴¹

Balogh különös ember volt. Mint kikeresztelkedett zsidó, nem szívesen vállalt, nem is igen vállalhatott állami közéleti tisztséget – sem az

³⁶ Balogh József: Adolf von Harnack. Budapesti Szemle, 1926. 202. köt. 584. sz. 38.

³⁷ Szent Ágoston Vallomásai, i. m. I. k. XXXIII.

³⁸ Demeter Tamás: Két filozófiatörténeti értelmezés párhuzamai, i. m. 202–204., idézet 204.; illetve Demeter Tamás: Egy mű és kontextusa, i. m. 16–20., idézet 20.

³⁹ Szent Ágoston Vallomásai, i. m. VIII. A Balogh-féle fordítás utolsó (reprint) kiadása: Bp., Akadémiai Kiadó – Windsor, 1995., Borzsák István értékes bevezetőjével.

⁴⁰ Kornis Gyula Baloghnak, 1934. február 6., ehhez mellékelve Vári Rezső értékelése Balogh tudományos pályafutásáról. D. n.

⁴¹ Passuth László közlése, Tihany, 1975. augusztus 22.

egyetemen, sem a politikában.⁴² Modorossága, arroganciája, sznobizmusa, homoszexualitása és neofita katolicizmusa elszigetelte őt kortársaitól. Magányossá és sebezhetővé vált. Ennek ellenére óriási szorgalmával és munkabírásával, enciklopédikus tudásával, kiváló diplomáciai érzékével, szervező és szerkesztő tehetségével a háborút megelőző évtizedben kitüntetett helyzetet tudott teremteni a maga számára. Megdöbbenően kiterjedt köre volt, a hagyatékában lévő 30 000 dokumentum tanúsága szerint bel- és külföldön szinte mindenkivel kapcsolatban állt, aki számított.⁴³ Nem csupán Kornfeld báró barátságát élvezte: kapcsolatai voltak magához Horthy kormányzóhoz is, akinek háziiorvosa Balogh első unokatestvérének férje, Szöllősy Lajos, a tekintélyes belgyógyász volt. Ki tudott lépni szobatudósi magányából, és a kultúra „rendkívüli követének” szerepében vagy a béke szószólójaként a II. világháborút megelőző nyugtalan légkörben, főként szerkesztőként tekintélyes politikai pozíciót épített ki magának. 1937-ben kormányfőtanácsosi címet is kapott, amivel a „méltóságos úr” megszólítás járt, s így végül valóban a felső tízezer tagjává válhatott.⁴⁴ Nem kevesen gondolták, hogy valószínűleg ő lesz a háború utáni korszak első magyar külügyminisztere, ezt azonban nem érte meg: 1944-ben meggyilkolták.

A *Revue* élén Balogh néha tévedett, így amikor – 1932-ben – Mussolinin („Dux et Magister”) magasztaló cikket közölt, s benne a Ducét „bölcse nevelőnek”, egyenesen „pedagógus–zseninek” nevezte.⁴⁵ Mentségéül szolgálhat, hogy sokan ítélték meg tévesen az olasz diktátort ekkoriban Magyarországon. Balogh konzervatív volt, de a fasizmussal nem rokonszenvezett: az olasz vezérben a magyar revízió támogatóját látta.

A revíziós gondolat kapcsolta össze egy tehetséges és sokoldalú újságíróval, Ottlik Györggyel, akivel előbb a francia *Revue* szerkesztésének feladatát osztotta meg. Ottlik (1889–1966) nemesi családból származott, s maga is igen jótollú publicista és ötletes szerkesztő, a *Pester Lloyd*, a *Budapesti Hírlap* és a Népszövetség által kiadott *Annuaire* vezető munkatársa volt.⁴⁶ Éveken át a *Hungarian Quarterly* szerkesztését is ketten végezték Ottlikkal, majd 1939-ben Balogh teljesen átvette a lapot. Közös munkálkodásuk eredményeképpen a kontinens egyik legjobb angol nyelvű folyóiratát sikerült létrehozniuk. A *Quarterly* gróf Bethlen külpolitikai szócsöve volt, ahogyan Ottlik kifejezte: „Neked, Kegyelmes Uram, megvan a Magad külpolitikai angolnyelvű folyóirata”.⁴⁷ A szerkesztők soha nem adtak ki kényes, a határrevízióval vagy az etnikai kérdésekkel kapcsolatos írásokat anélkül, hogy a volt miniszterelnökkel ne egyeztettek volna azokat. Amikor Bethlen maga akart a lapban publikálni – például egy báró Eötvös Józsefről szóló cikket –, Baloghot kérte fel az írás lektorálására, pontosabban arra, hogy azt még az angolra fordítás előtt az angolok igényeinek és ízlésének megfelelően igazítsa át s rövidítse le. „[M]indaz, amit a demokráciáról mondok, az angol olvasóközönség előtt idegenszerűnek fog hangzani, miután ők a romlott és elfajult demokráciának azt a formáját, amely a közép-európai államokban a háború után kifejlődött, annyi bajt, bizonytalanságot, szociális és politikai zavart okozott, nem ismerik közelebbről és ennek folytán a dolgozat több tételével szemben értetlenül fognak állni és nem csak értetlenül fognak állni, hanem a felállított tételeket egyenesen elutasítják”.⁴⁸ Balogh mindig is elsődrendű kötelességének tekintette, hogy Bethlen gondolatait megismertesse az angolszász világgal, s olykor Bethlennek személyesen kellett

⁴² L. Vári fent idézett véleményét [1934?]. L. ugyanitt Balogh resignált válaszát Kornishoz, a tudomány számára elvesztett éveiről, 1934. február 6. OSzK Kt: Litt. Orig. Fond 1/1828.

⁴³ A Baloghról itt adott kép nagy kiterjedésű irathagyatékára és a róla folytatott számos beszélgetésre épül, melyeket többek között Buday Máriával, Gál Istvánnal, H. Balázs Évával, Illyés Gyulával, Passuth Lászlóval, Sebestyén Péterrel, Szöllősy Klárával és Szöllősy Lajosnéval folytattam.

⁴⁴ Hegedüs Lóránt Baloghnak, 1937. augusztus 30. OSzK Kt: Litt. Orig. Fond 1/1394.

⁴⁵ *Joseph Balogh*: Dux et Magister. Nouvelle Revue de Hongrie, XXV. (I.) Tome XLVII. (oct. 1932.) II. 219–220.

⁴⁶ Balogh–Ottlik levelezés, OSzK Kt: Litt. Orig. Fond 1/240. Vö. Magyar Életrajzi Lexikon. Bp., Akadémiai Kiadó, 1969. II. köt. 330.

⁴⁷ Ottlik Bethlennek, 1936. szeptember 24. OSzK Kt: Litt. Orig. Fond 1/322.

⁴⁸ Bethlen Baloghnak, 1941. március 5. OSzK Kt: Litt. Orig. Fond 1/322/3257.

közbelépnie, hogy a szerkesztő ne fordítsa le szó szerint azokat a magyar belpolitikai használatra írott cikkeit, melyeket egyáltalán nem Angliának szánt.⁴⁹

Ha a *Quarterly*nek magas szintű tanácskozássokat kellett folytatnia a Külügyminisztériummal, Balogh Bethlent kérte föl a folyóirat képviselőjére, és írásban is ellátta őt minden szükséges információval. Amikor József Ferenc királyi herceg 1938-ban egy „konkurens” angol-magyar társaság alapítását fontolgatta, Balogh azonnal riasztotta Bethlent, és együttműködésre kérték föl a Habsburg-család angolszász irányban tájékozódó tagját.⁵⁰

Ottlik és Balogh úgyszólván mindent tudtak arról, hogy miképpen kell jó lapot szerkeszteni. Balogh minden számon és minden cikkben keményen dolgozott. Nemcsak arra helyezte nagy súlyt, hogy megszerezze a „megfelelő” szerzőtől a „megfelelő” írást, hanem igen sok időt és fáradságot fordított a felkért illusztris szerzők számára készített cikktervezetek, fogalmazványok elkészítésére és a szöveggondozásra is. Egyes esetekben képes volt akár öt különböző személlyel is angolra fordíttatni ugyanazt a cikket, hogy az idegen nyelvű szöveg tökéletesen tükrözze az eredeti tartalmat.⁵¹

A szerkesztőség ugyanabban a kis helyiségben működött az egykori Vilmos császár (ma Bajcsy-Zsilinszky) úton, ahol Balogh korábban a *Magyar Szemlé*t is szerkesztette. Az épület a Kornfeld báró-féle Hitelbank leányvállalatának, az Auer Gáz vállalatnak a tulajdonában volt, s Baloghot – hogy működését javadalmazni lehessen – kinevezték a részvénytársaság egyik igazgatójává.⁵² A szerkesztőség kis létszámát a gyors és hatékony munka érdekében kiegészítették, s így a Vilmos császár út 3. nem csupán szerkesztőségi iroda volt, hanem valószínűleg kis fiók-külügyminisztérium, mely főként

Londonnal, Párizssal és Washingtonnal ápolta a kapcsolatokat. Balogh különösen arra volt büszke, hogy lapját határozottan nem pártpolitikai igyekezetek mozgatják, hanem az egyenesen a nemzeti szócső státusát élvezzi. Időnként szinte visszhangozta Bethlent: „A H[ungarian] Q[uarternly] nem a hivatalos magyar külpolitika orgánuma, hanem társadalmi alapítás és ilyként szintézise a nemzeti külpolitikának”.⁵³ Meglehetősen bátor kijelentés volt ez éppen 1941 márciusában, amikor Balogh nagyon is jól tudta, hogy a cenzúra nem engedné, hogy olyan cikkeket publikáljon angol nyelven, melyeket a magyar közönség számára ekkor még kiadhatónak tartottak.⁵⁴

A *Quarterly* Társaság évi közgyűlése nagyszabású társadalmi esemény volt, ahol a magyar politikai elit angolbarát része találkozott. Nem csupán a *Quarterly* ügyeit beszélték itt meg, hanem más fontos nemzeti kérdéseket is. Az összejövetelek jelentősége erősen megnőtt a háború éveiben, s különösen amikor az ország mind Angliával, mind az Egyesült Államokkal hadiállapotba került. A leállított, de egészen meg nem szüntetett *Quarterly* körének üzenetei jelentőségteljesek maradtak. A testület egyes tagjait a hivatalos program után Bethlen rendszerint meghívta *déjeuner*-re, s e vendégek névsorán 1942 és 1943 októberében – Baloghhallal együtt – főként olyanok szerepeltek, akik néhány hónap múlva – az 1944. márciusi német megszállás után – a Gestapo listáján is az első helyen álltak.⁵⁵ A háborút túlélte egy dátum nélküli, talán 1943 végéről vagy 1944 elejéről származó kefelevonat, melyben a *Quarterly* Társaságot és francia párját világosan olyan szervezatként fogták fel, melynek az lesz a feladata, hogy a világháború utáni „átmenetgazdálkodás” politikai témáit kijelölje és kidolgozza.⁵⁶

⁴⁹ Kornis Bethlennek, 1936. szeptember 24. OSzK Kt: Litt. Orig. Fond 1/322.

⁵⁰ Bethlen levele József Ferenc királyi hercegnek (fogalmazvány), mellékelve Balogh leveléhez Kornisnak, 1938. február 15. OSzK Kt: Litt. Orig., Fond 1/322.

⁵¹ Balogh Bethlennek, 1937. május 28. OSzK Kt: Litt. Orig. Fond 1/322.

⁵² Passuth László közlése, Tihany, 1975. augusztus 22.

⁵³ Balogh Bethlennek, 1941. március 6. OSzK Kt: Litt. Orig., Fond 1/322/3258.

⁵⁴ Balogh Bethlennek, 1941. február 19. OSzK Kt: Litt. Orig. Fond 1/322.

⁵⁵ Balogh Bethlennek, 1942. október 23. OSzK Kt: Litt. Orig. Fond 1/322.

⁵⁶ Jelentés a háború utáni „átmenetgazdálkodás” kérdéseiről Bethlen István számára, d. n. [1943–44?]. OSzK Kt: Litt. Orig. Fond 1/322. Vö. Balogh Bethlennek, 1942. szeptember 7. OSzK Kt: Litt. Orig. Fond 1/322.

Balogh minden tavasszal beutazta Európát, hogy *Quarterly*jének piacot teremtsen, hogy a lapnak jeles szerzőket toborozzon, és személyes összeköttetéseket szerezzen.⁵⁷ Ügyesen környékezte meg az angol notabilitásokat, akiket gyengéd erőszakkal rávett, hogy jöjjenek el Budapestre, és írjanak is a *Hungarian Quarterly* számára. Az angol – jobbára konzervatív – közreműködők névsora egy brit ki-kicsodára emlékeztetett. Tekintettel arra, hogy Balogh Amerikában lényegesen kevesebb személyes erőfeszítést tehetett a lap érdekében, az amerikai szerzők névsora jóval szerényebb volt, s szinte kizárólag a *Quarterly* saját tanácsadó testületének tagjaiból állt.

Főszerkesztői és a lapokhoz kapcsolódó társaságokban betöltött főtítkári tisztségeiből adódóan Balogh volt az, aki fogadta a neves angol, francia és amerikai vendégeket, ő szervezte társadalmi és kulturális programjait, aggályos pontossággal és igen jó pszichológiai érzékkel.

Balogh jól ismerte a neobarokk Magyarország bonyolult etikettjének minden fontos és kevésbé fontos részletét. Gondja volt rá, hogy a *Quarterly* potenciális szerzőit, mint Arnold Toynbee, Sir Richard Winn Livingstone-t (az oxfordi Corpus Christi College elnökét), Sir Ernest Barkert, Robert d’Harcourt grófot vagy Jacques de Lacretelle-t a megfelelő emberek a kellő sorrendben s az illendő időpontban fogadják. Pontosan tudta, hogy kit kell vacsorára hívni, s kit ebédre; kit kísérjen el személyesen Kornfeld báró felsőiregi kúriájába Tolna megyébe, és kinek eszközöljön ki meghívást Bethlen gróf inkei kastélyába. Rá tudta venni a volt miniszterelnököt, hogy a George Creel tiszteletére a Dunapalota Hotelben adott vacsorán maga üljön az asztalfőre, s ezzel kedvére tegyen John F. Montgomery amerikai követnek, vagy egy másik alkalommal Imrédy Bélát, a Magyar Nemzeti Bank akkori elnökét, hogy ugyanezt megtegye. Született ceremóniamesternek bizonyult, amikor hol a Parlament delegációs termében, hol a buda-

pesti Pázmány Péter Tudományegyetem aulájában, hol pedig a Nemzeti Casino dísztermében mindig az éppen legmegfelelőbb személyt ültette az elnöki emelvényre, hogy bemutassa a felolvasást tartó külföldi vendéget. Szinte lázba jött, ha megtervezhette a *Quarterly* vagy akár valamelyik családtagjának díszes nyomású levélpapírját, s kitűnt a két háború közötti arisztokrata és dzsenti elit feudálisan tisztelettudó, neobarokk magyar nyelvének használatában is. A legtöbb nagy európai nyelven pontosan tudta, hogy kinek milyen megszólítás jár az ő cífrán és hízelgően burjánzó leveleiben. Minden szavával igyekezett hangsúlyozni szerénységét, miközben a háború közeledtével egyre jobban meg volt győződve saját fontosságáról.

A háború a *The Hungarian Quarterly* és gazdái számára is egyre inkább végső próbatételnek bizonyult. Egy olyan országban, amely 1941 végétől mind Angliával, mind az Egyesült Államokkal hadban állt, a németekkel kötött, riasztóan szoros barátság „hivatalos” hangoztatása Balogh Józsefnek egyre kevesebb teret engedett a manőverezésre.⁵⁸ Jellemző, hogy amikor Balla Antal „A magyar és a német” címmel tervezett könyvét itthon a szerző neve alatt túlságosan veszélyes lett volna megjelentetni, Balogh úgy gondolta, hogy elviszi azt egy külföldi kiadóhoz, és álnéven adatja ki.⁵⁹ A német–magyar kapcsolatok vagy a zsidókérdés kimondhatatlan terhet jelentett a nyíltan angolbarát *Quarterly* és szerkesztője számára, akinek zsidó származását – még magas pozícióban lévő barátai kedvéért is – csak átmenetileg bocsátották meg.

Minden reményét az angolokba vetve küzdött a nácik ellen, egészen a szörnyű végig. A *Quarterly* szerkesztése már a háború kitörése előtt olyannyira megnehezedett, hogy Pelényi János washingtoni magyar követ 1939 januárjában azt javasolta, a *Revue* és a *Quarterly* szerkesztőségét helyezték át Párizsba, illetve

⁵⁷ Balogh Hómannak, 1937. május 21. OSzK Kt: Litt. Orig. Fond 1/75.

⁵⁸ A nemzetközi háttérhez l. *Juhász Gyula*: Magyarország külpolitikája 1919–1945. 3. kiad., Bp., Kossuth, 1988.; *Ormos Mária*: Magyarország a két világháború korában 1914–1945. Debrecen, Csokonai, 1998.; *Mario D. Fenyő*: Hitler, Horthy, and Hungary. German-Hungarian Relations 1941–1944. New Haven–London, Yale University Press, 1972.

⁵⁹ Balogh Kornfeld Móricnak, 1943. július 14. OSzK Kt: Litt. Orig., Fond 1/1826. Nem tudunk róla, hogy a könyv valaha is elkészült volna.

Londonba.⁶⁰ Balogh nem sokra tartotta „a jelképes függetlenséget”, és ellenezte az ötletet.⁶¹ Ugyanakkor azonban közvetlen politikai útmutatást kért a magyar Külügyminisztériumtól az ország függetlenségének fenyegetettségével, Magyarország „birodalmi” ideológiájával, a német terjeszkedéssel vagy az ország etnikai kisebbségeivel kapcsolatban. 1940 nyarán például a Külügy azt tanácsolta Baloghnak, „hogyan kívánatos lenne a HQ-t nagyobb mértékben, mint ez eddig történt, az Egyesült Államok felé tájékoztatni (sic). Nem tudom, miként sikerül ezt majd megvalósítani, hiszen most jobban el vagyunk szakítva az Államoktól, mint valaha” – jelentette ki Balogh keserűen, és Kornis professzorhoz fordult tanácsért. Az 1940. szeptember elején megjelenő számnak „a KÜM óhajlásának megfelelően fogyatékos eszközeinkkel igyekeztünk amerikai színezetet adni” – számolt be Balogh nem sokkal később Kornisnak.⁶² Amikor 1940 végén Pelényi János követ lemondott, és az amerikai szerkesztő, Deák Ferenc és az amerikai tanácsadó testület számos tagja úgy döntött, hogy elhagyja a *Quarterlyt*, nyilvánvalóvá vált, hogy a folyóirat csupán szélmalomharcot vív Európa háborús forgatagának közepén.⁶³ Balogh természetesen tudta, hogy „a HQ-t közép-európai politikai szükségszerűség bármikor komolyan veszélyeztetheti, és évek óta jól tudjuk, hogy a kormány parancsszavára esetleg meg kell szűnünk”. Mindazonáltal 1940 karácsonya előtt még emlékeztette Bethlent, hogy „[m]indenkor azonban az volt a nézeted, Kegyelmes Uram, hogy önmagunk ezt a folyamatot semmiképpen sem segíthetjük elő, legfeljebb alávethetjük magunkat a parancsnak”.⁶⁴ Amikor a *Quarterlyt* 1941 végén betiltották, Balogh folytatásként egy Magyarországról szóló terjedelmes kézikönyvet állított össze, melyet *A Companion to Hungarian Studies* címen a *Quarterly* 1942-es összevont kö-

teteként adott ki 1943-ban. Tervezte a *Companion II* kiadását is, de ez már nem valósult meg.

A német megszállás alatt érte a szerkesztőt a tragikus halál. Passuth László, aki barátja volt, 1979-ben így emlékezett Balogh József utolsó hónapjaira: „1944. március 19-én felhívott telefonon, tőle értesültem a német megszállásról. Másnap láttam utoljára, azzal búcsúzott, hogy »alá kell merülnöm egy időre«. A Balogh-legenda bőségesen gyarapodott: tudtuk, hogy jóakarói Szegedre vitték, ahol egy [jezsuita] rendház falai fogadták be, ám nem kapott szerzetesi ruhát, amely megvédte volna. Nagy nyelvtudása árulta el, amikor egy kisfiút latinra tanított, s az lelkesedve beszélt a nagy tudósról nácibarát levente- oktatójának – az emberről, aki mindent tud, egész nap a könyvtárban ül, sose megy ki az utcára. A sors keze kinyúlt érte, és bár Balogh Józsefet, az I. világháború többszörösen kitüntetett repülő-tisztjét magas helyen próbálták megmenteni, amint a mentesítő okmány elérte volna valamelyik gyűjtőtáborban, az oly igen értékes zsákmányt máris továbbszállították. Utolsó hírünk a sárvári táborból jött, aztán nyoma veszett”.⁶⁵ Talán a Szöllősy-rokonság, talán barátja, Kornfeld Móric báró kétségbeesett segélykérésére a kormányzó saját szárnysegédjét küldte el, hogy keresse meg a tudós szerkesztőt. Tost Gyula alezredes (aki nem sokkal később, a nyilas hatalomátvételnél öngyilkos lett) azt a megbízást kapta, hogy tegyen kísérletet Balogh életének megmentésére a légierőhöz szóló állítólagos behívóparancssal, ahol Balogh az I. világháború alatt is szolgált. Az alezredes végigmotorozta a Dunántúlt, de már nem talált rá a szerkesztőre.

Balogh a nácik kezétől halt meg, akikkel egy évtizeden át oly bátran harcolt. Hitte, hogy az angolok (s tán az amerikaiak) meg tudják és meg is akarják menteni a hazáját. Tévedett. A kitűnő, elszánt és makacs Balogh Józsefet, aki egész éle-

⁶⁰ Baloghtól származó „Feljegyzés a Society of (sic) The Hungarian Quarterly és a Société de la Nouvelle Revue de Hongrie elnökeinek a külügyminiszter úrral folytatandó megbeszéléséhez, Bp., 1939. január 12”. OSzK Kt: Litt. Orig., Fond 1/322.

⁶¹ Uo.

⁶² Balogh Kornisnak, 1940. június 19., július 30. OSzK Kt: Litt. Orig., Fond 1/1828.

⁶³ Balogh Bethlennek, 1940. december 28. OSzK Kt: Litt. Orig., Fond 1/322.

⁶⁴ Balogh Bethlennek, 1940. december 19. (postabélyegző kelte). OSzK Kt: Litt. Orig., Fond 1/322/3248.

⁶⁵ A szerző interjúja Passuth Lászlóval, Tihany, 1975. augusztus 22.

tében a latin civilizáció és a keresztény hit értékeinek hódolt, a náci vagy magyar barátaiak ölték meg, mert zsidó volt, s mert a maga eszközeivel

azért harcolt, hogy lefogja kezüket. Szent Ágoston s a nagy európai latin-keresztény hagyomány magyar tudósa hősként halt meg.⁶⁶

Balogh József műveinek válogatott bibliográfiája

Könyvek

- Balogh József: „Vasa lecta et pretiosa”. Szent Ágoston konfessziói. Egy stílustörténeti tanulmány vázlata. Bp., Szerző. 1918. 59. (Doktori disszertáció a budapesti Tudományegyetemen)
- Balogh József: „Voces paginarum”. Adalékok a hangos olvasás és írás kérdéséhez. Bp., Franklin, 1921. 32.
- Dante Alighieri „Über das Dichten in der Muttersprache”. De vulgari eloquentia. Aus dem Lateinischen übers. und erl. von Franz Dornseiff, Joseph Balogh. Darmstadt, Reichl, 1925. Unveränd. reprogr. Nachdruck: Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1966. 103.
- Szent Ágoston, a levélíró. Szemelvényekkel leveleskönyvéből. Bp., Szent-István-Társulat, 1926. 154. (Szent István könyvek 34.)
- Szent Ágoston vallomásai. Ford. és magyarázta Balogh József. Bp., Parthenon. 1943. 1–2. köt., XLI, 211, [1]; 350, [2]. (A Parthenon kétnyelvű klasszikusai)
- Szent Ágoston vallomásai. Ford. és magyarázta Balogh József. (2. jav. kiad.) Bp., Parthenon, 1944. 1–2. köt. (A Parthenon kétnyelvű klasszikusai)
- Klasszikus álmok. A magyar költészet klasszikus hagyatéka. A Parthenon magyar költői anthológiája. Szerk. Balogh József. Bev.

Keresztury Dezső. Bp., Parthenon, 1943. XXXVIII., 232.

- Magyar leveleskönyv. Szerk. Balogh József és Tóth László. Kiadja H. Balázs Éva. Bp., Corvina, 2001. I–II. köt., 636., 526.
- Balogh József: Hangzó oldalak. Voces paginarum. Válogatott tanulmányok. Szerk. Demeter Tamás. [Bp.] Kávé Kiadó, 2001. 151 + 2.

Tanulmányok, cikkek

- „Kommün”. Budapesti Szemle, 1920. 184. köt. 528. sz. 67–73.
- Az ünneprontók. Szélszöveg Arany balladájához. Budapesti Szemle, 1924. 197. köt. 567. sz. 71–80.
- Az ünneprontók. Ethnographia, XXXVI. évf. 1925. 1–6. füz. 62–63.
- Angol szótár. (Yolland Arthur). Budapesti Szemle, 1925. 199. köt. 575. sz. 152–156.
- Adolf von Harnack. Budapesti Szemle, 1926. 202. köt. 584. sz. 30–45.
- Zu Augustins „Konfessionen”. Doppeltes Kledon in der tolle-lege-Szene. Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche, XXV, (Giessen) 1926. 265–270.
- Hangos könyörgés – síró fohász. Néhány adalék az ökeresztény ima történetéhez. Ethnographia, XXXVII. évf. 1926. 4. füz. 190–192.
- Szemgyógyítás szenteltvízzel. Ethnographia, XXXVII. évf. 1926. 1. füz. 37.

⁶⁶ Balogh Józsefről, illetve a The Hungarian Quarterly és a Hungarian History történetéről írott korábbi tanulmányaim: A Hungarian Quarterly irodalompolitikája, 1936–1944. Filológiai Közöny, XXIV. 1978/1. 55–65.; A revíziós politika ’elméleti alapvetése’: az angol nyelvű Magyar Történet terve. Magyar Filozófiai Szemle, XXIV, 1980/6, 931–943.; angolul: Literature Exported: Aspects of The Hungarian Quarterly, 1936–1944. Studies in English & American, Vol. 4. Bp., Eötvös University, 1978. 255–282.; Luring the English Speaking World: Hungarian History Diverted. The Slavonic and East European Review, 69, January 1991. 60–80.; Editing as Politics: József Balogh and The Hungarian Quarterly. The Hungarian Quarterly, Vol. XXXIV. No. 129, Spring 1993. 5–13.; „To comply with English taste:” The Making of The Hungarian Quarterly, 1934–1944. The Hungarian Quarterly, Vol. XLIV. No. 171., Autumn 2003. 112–124.; illetve In: Tibor Frank: Ethnicity, Propaganda, Myth-Making: Studies on Hungarian Connections to Britain and America 1848–1945. Bp., Akadémiai Kiadó, 1999. 265–308.

- Classicus műveltségünk és a keresztény latinság. Budapesti Szemle, 1926. 201. köt. 581. sz. 95–107.
- A keresztény-római irodalomtörténet néhány jellemzőbb vonása. Minerva, V. évf. 1926. 6–10. sz. 287–297.
- A keresztény-római irodalomtörténet újabb feldolgozásai és kézikönyvei: De Labriolle, Bardenhewer, Schanz-Krüger, Moricca, Monceaux, Gudeman. Egyetemes Philologiai Közlöny, L. évf. 1926. (Némethy Géza ünnepi szám) 246–251.
- A hangos olvasás és írás. Újabb adalékok a jelenység történetéhez és természetrajzához. Magyar Nyelv, XXII. köt. 1–2. sz. 1926. 25–39.
- Szent Gellért és a „symphonia Ungarorum”. Bp., 1926., repr. 1977. M. Nyelvtud. Társ. 1–16. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 24.)
- Unbeachtetes in Augustins Konfessionen. Didaskaleion. Studi di letteratura e storia cristiana antica, IV. Fasc. III–IV. (Torino) 1926. repr. (Amsterdam) 1969. 5–21.
- Ünnep és ünneprontás. Adalékok a középkori „temetői táncok” magyarázatához. Ethnographia, XXXVII. évf. 1926. 3. füz. 113–121.
- Szent István és a „Róma-eszme”. Budapesti Szemle, 1927. 207. köt. 599. sz. 89–95.
- „Voces paginarum.” Beiträge zur Geschichte des Lauten Lesens und Schreibens. Philologus. Zeitschrift für das klassische Altertum und sein Nachleben LXXXII (Leipzig), 1927. 84–109., 202–240. (Leipzig, 1927. Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung)
- Várhelyvidéki oláhok „Ördögtánca”. Ethnographia, XXXVIII. évf. 1927. 4. füz. 271.
- Anglia és a közép-európai kérdés. Magyar Szemle, 1927. I. köt. 1. sz. 76–79.
- A középiskolai kérdések – az egyetem szemlőszögéből. Magyar Szemle, 1927. I. köt. 3. sz. 253–263.
- Arany János kultusza. Magyar Szemle, 1927. I. köt. 4. sz. 413–415.
- „Nemzet” s „nemzetköziség” Szt. István Intelmeiben. Irodalomtörténeti Közlemények, XXXVII. 1927. 1–10.
- Augustins 'alter und neuer Stil'. Die Antike. Zeitschrift für Kunst und Kultur des klassischen Altertums, III. (Berlin–Leipzig) 1927. 351–367.
- A Magyar Humanisztikus Gimnázium Hívei Egyesületének emlékirata a klasszikus oktatás újjáélesztése tárgyában. Bp., Humanisztikus Gimn. Híveinek Egy., 1927. 1–10.
- Catullus egy carmen famosum-a. Egyetemes Philologiai Közlöny, LI. évf. 1927. 1–4. füz. 1–6.
- Az ókereszténység és a középkor tanulmánya Amerikában. Egyetemes Philologiai Közlöny, LI. évf. 1927. 7–10. füz. 128–130.
- Flagellánsok Magyarországon. Ethnographia, XXXVIII. évf. 1927. 3. füz. 199.
- Középkor. Széphalom, (Szeged–Kolozsvár) I. évf. 1927. 4–6. sz. 189–191.
- Németországi útijegyzetek. Magyar Szemle, 1927. I. köt. 2. sz. 197–201.
- Portyázó magyarok kucsmája és a német püspökök süvege. Ethnographia, XXXVIII. évf. 1927. 1. füz. 42–43.
- Szent István király, a „békefejedelem”. Adalék az „Intelmek” terminológiájához. Magyar Nyelv, XXIII. köt. 3–6. sz. 1927. 452–461.
- Szent István politikai testamentuma. Budapesti Hírlap, XLVII. évf. 188. sz. (1927. augusztus 20.) 1.
- Szunyogh X. Ferenc: Szent Benedek életrajza. Egyetemes Philologiai Közlöny, LII. évf. 1928. 4–10. füz. 117–118.
- Tänze in Kirchen und auf Kirchhöfen. Niederdeutsche Zeitschrift für Volkskunde, (Bremen) 1928. Jg. 6. Heft 1. 1–14.
- A Tänze in Kirchen und auf Kirchhöfen c. dolgozatához. Egyetemes Philologiai Közlöny, LII. évf. 1928. 4–10. füz. 166–167.
- Schneider Fedor: Rom und Romgedanke im Mittelalter. Egyetemes Philologiai Közlöny, LII. évf. 1928. 4–10. füz. 35–37.
- Az 'ájtatos' és a 'komor' Szent István király. Egyetemes Philologiai Közlöny, LII. évf. 1928. 4–10. füz. 49–50.
- Eckhardt Sándor: Az emberevő magyar meséje. – Sicambria. – A pannóniai hun történet keletkezése. Egyetemes Philologiai Közlöny, LII. évf. 1928. 4–10. füz. 116–117.

- A magyar műveltség sorsa. Magyar Gimnázium, IV. füz. 1928. 43–53.
- A magyar nép lapja. Magyar Szemle, 1928. II. köt. 5. sz. 16–20.
- Románia válsága – angol szemmel. Magyar Szemle, 1928. II. köt. 5. sz. 58–61.
- A külső propaganda. Magyar Szemle, 1928. II. köt. 7. sz. 277–282.
- A hírlap az iskolában. Magyar Szemle, 1928. II. köt. 8. sz. 370–373.
- A közép-európai kérdés – Nyugatról nézve. Magyar Szemle, 1928. III. köt. 11. sz. 269–275.
- Angol ellenségeink. Magyar Szemle, 1928. IV. köt. 13. sz. 68–69.
- A magyar könyv élete napjainkban. Magyar Szemle, 1928. IV. köt. 16. sz. 346–355.
- A magyar stílus válsága. Budapesti Szemle, 1928. 210. köt. 609. sz. 284–291.
- Egy „lakodalmas temetés” Aranyánál. Ethnographia, XXXIX. évf. 1928. 1. füz. 39–40.
- „Rex a recte regendo”. Speculum (Cambridge, Mass., The Mediaeval Academy of America) Vol. III. 4. 1928. Oct. 581–582.
- Szent Benedek-émlékkönyv. Egyetemes Philologiai Közlöny, LIII. évf. 1929. 1–3. füz. 117–119.
- A hazugság a világháborúban. Magyar Szemle, 1929. VI. köt. 23. sz. 220–230.
- „Rudolf királyfi” az örök vándorúton. Magyar Szemle, 1929. VII. köt. 26. sz. 146–148.
- Anno VIII. Magyar Szemle, 1929. VII. köt. 28. sz. 361–366.
- Scotus Viator pálfordulása. Magyar Szemle, 1930. VIII. köt. 31. sz. 222–226.
- Arany János fiatalkora. Magyar Szemle, 1930. VIII. köt. 32. sz. 380–381.
- Harnack. Magyar Szemle, 1930. IX. köt. 35. sz. 271–273.
- A magyar közönyvtárak. Magyar Szemle, 1930. IX. köt. 36. sz. 328–334.
- A „megduzzadt” hírlap. Magyar Szemle, 1930. X. köt. 38. sz. 157–163.
- A közép-európai kérdés – angol szemmel. Magyar Szemle, 1930. X. köt. 40. sz. 394–398.
- Szent István politikai testamentuma. Minerva, IX. évf. 1930. (4–7. sz.) 129–164.; X. évf. 1931. (1–4. sz.) 39–51.; X. évf. 1931. (5–10. sz.) 106–114.
- Trianon revíziója és a nyugati válság. Magyar Szemle, 1931. XIII. köt. 49. sz. 5–14.
- A fasizmus tizedik éve. Magyar Szemle, 1931. XIII. köt. 52. sz. 304–314.
- Mit tudunk a szentistváni Intelmek szerzőjéről? Magyar Nyelv, XXVII. köt. 1931. 158–165.
- Perpetua és Felicitas. Budapesti Szemle, 1931. 221. köt. 641. sz. 103–126.
- Uj magyar könyvtárpolitika felé. Magyar Szemle, 1932. XVI. köt. 62. sz. 163–166.
- A negyvenéves Arany. Magyar Szemle, 1932. XIV. köt. 55. sz. 237–238.
- Iskolarendszerünk anarchiája felé? Magyar Szemle, 1932. XIV. köt. 56. sz. 340–346.
- Dux et Magister. Nouvelle Revue de Hongrie, XXV. (I.) Tome XLVII. (oct. 1932.) II. 218–222.
- A magyar királyság megalapításának világpolitikai háttere. Századok, LXVI. évf. 1932. április–június. 4–6. sz. 152–168.
- Europe „dynamique”. Nouvelle Revue de Hongrie, XXVI. (II.) Tome XLVIII. (janv.-mai 1933.) I. 80–83.
- L’indépendance morale de la Hongrie. Nouvelle Revue de Hongrie, XXVI. (II.) Tome XLVIII. (juin 1933.) II. 604–607.
- A francia politika és a revízió. Magyar Szemle, 1933. XVII. köt. 67. sz. 211–218.
- Sajtó és műveltség. Magyar Szemle, 1933. XVIII. köt. 71. sz. 227–232.
- Anglia és a kontinens. Magyar Szemle, 1934. XXI. köt. 84. sz. 309–312.
- A kisebbségi magyarság szellemi védelme. Magyar Szemle, 1934. XXII. köt. 85. sz. 81–84.
- A klasszikus műveltségért. Bp., 1934. 1–11. (Parthenon VII.)
- La pensée française en Hongrie. Nouvelle Revue de Hongrie, XXVII. (III.) Tome L. (mars 1934.) I. 247–254.
- „Nomen Erasmi nunquam peribit...” (In memoriam P. S. Allen) Nouvelle Revue de Hongrie, XXVII. (III.) Tome LI. (oct. 1934.) II. 271–274.
- A románok Budapesten. Bandholtz amerikai tábornok naplófeljegyzései. Magyar Szemle, 1935. XXIII. köt. 90. sz. 194–200.

- Nyelvismeretek a nemzet életében. Magyar Szemle, 1935. XXIV. köt. 94. sz. 167–172.
- Megint egy könyvnap. Magyar Szemle, 1935. XXIV. köt. 95. sz. 271–273.
- Hongrois: corps étranger à l'Europe; Réponse à M. André Suarés. Nouvelle Revue de Hongrie XXVIII. (IV.) Tome LII. (févr. 1935.) I. 173–177.
- Pour une défense internationale des humanités. Nouvelle Revue de Hongrie, XXVIII. (IV.), Tome LIII. (nov. 1935.) II. 466–467.
- L'esprit du pacte de Rome. Nouvelle Revue de Hongrie, XXIX. (V.) Tome LIV. (mai 1936.) I. 451–454.
- L'Entretien de Budapest. Nouvelle Revue de Hongrie, XXIX. (V.) Tome LIV. (juin 1936.) I. 546–548.
- Harmonie et désaccord en Europe centrale. Nouvelle Revue de Hongrie, XXX. (VI.) Tome LV. (avril 1937.) I. 345–348.
- Recent tendencies in the Danubian Basin. The Hungarian Quarterly, Vol. III. No. 1. Spring 1937. 32–42.
- A néma nemzet. Budapesti Szemle, 1937. 246. köt. 716. sz. 76–88.
- Lord Bryce and Hungary. On the centenary of his birth. The Hungarian Quarterly. Vol. IV. No. 1. Spring 1938. 750–756.
- Joseph Bajza (nécr.). Nouvelle Revue de Hongrie, XXXI. (VII.) Tome LVIII. (mars 1938.) I. 267.
- Libellus de institutione Morum. In: Scriptores rerum Hungaricarum, Vol. II. Bp., 1938. 611–617.
- Santo Stefano d'Ungheria e l'idea di Roma. Nuova Antologia, Roma, 1 Agosto 1938–XVI. 1–13.
- Szent István „Intelmei”-nek forrásai. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Bp., MTA. 1938, II. köt. 237–265.
- The political testament of St. Stephen, king of Hungary. The Hungarian Quarterly, Vol. IV. No. 3. Autumn 1938. 389–398.
- Harry Baur à Budapest. Nouvelle Revue de Hongrie, XXXII. (VIII.) Tome LX. (janv. 1939.) I. 73.
- Gaston Maugras. Nouvelle Revue de Hongrie, XXXII. (VIII.) Tome LX. (févr. 1939.) I. 168–170.
- A one-time friend of Hungary. The late Harold W. V. Temperley. The Hungarian Quarterly, Vol. V. No. 3. Autumn 1939. 555–556.
- Eötvös und Montalembert. Unveröffentlichte Briefe eines ungarischen Staatsmannes. Pester Lloyd Morgenblatt, 27. August 1939, Morgenblatt, 31. August 1939, Morgenblatt, 8. September 1939.
- A magyar revízió angol előharcosa. Lord Bryce születésének századik évfordulójára. Budapesti Szemle, 1939. 254. köt. 740. sz. 39–48.
- John Paget (1808–1892) [1.]. The Hungarian Quarterly, Vol. V. No. 4. Winter 1939/1940. 610–632.
- John Paget (1808–1892) [2.]. The Hungarian Quarterly, Vol. VI. No. 1. Spring 1940. 65–81.
- Sant' Ambrogio e l'idea di Roma. Corvina. Rassegna Italo-Ungherese, Anno III. Nuova ser. No. 10. ottobre 1940. 723–736.
- La tragédie de Michel Babits. Nouvelle Revue de Hongrie, XXXIV. (X.) Tome LXV. (sept. 1941.) II. 136–137.
- Amor Sanctus. Babits Mihály, a himnusz-fordító. Magyar Csillag, III. évf. 1943. 1. sz. 15–24.
- „Ratio” és „mos”. A római jog „megújulásának” nyomai a szentistváni Intelmekben. Egyetemes Philológiai Közlöny, LXVII. évf. 1943. 3. füz. 273–336.

Összeállította Gál Ágnes és Frank Tibor